

- ◆ Trabajo realizado por el equipo de la Biblioteca Digital de la Fundación Universitaria San Pablo-CEU
- ◆ Me comprometo a utilizar esta copia privada sin finalidad lucrativa, para fines de investigación y docencia, de acuerdo con el art. 37 del T.R.L.P.I. (Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual del 12 abril 1996)

JAPÓ ENTRE ORIENT I OCCIDENT: DE MACARTHUR A NAKASONE

Luis Eugenio Togores

El 1945 el Japó es trobava destruït i moralment aniquilat, el seu poder militar anul·lat, la seva indústria arrasada i l'emperador, el seu símbol nacional, relegat a ser un comú mortal, després de l'esclat de les dues bombes atòmiques.¹ En els anys immediats a la fi de la contesa, un viatge pel Japó hauria mostrat la devastació que sofrien moltes ciutats, les immenses necessitats d'una població assetjada per un atur calculat entre els deu i quinze milions de persones i la desaparició gairebé absoluta dels mitjans de transport, a més de suportar l'ocupació estrangera per part de les tropes dels Estats Units. Però en el transcurs d'una generació, el Japó va recuperar la categoria de potència mundial, malgrat haver relegat el militarisme expansionista al passat. Aquest èxit resulta especialment significatiu, ja que era l'única potència mancada d'armament nuclear amb renúncia expressa a tota militarització de la seva societat. El seu èxit es va basar en la reconstrucció de la seva indústria, el creixement imparable del seu comerç exterior i el floriment d'una economia important, rica en reserves monetàries, fonamentada en una població esforçada i laboriosa, i en una política de govern encertada que va rebre, inicialment, un suport exterior molt gran. Malgrat no comptar amb recursos bàsics en el seu sòl —mancava absolutament de petroli, urani, alumi-

ni, níquel; comptava amb poc carbó, mineral de ferro, coure, gas natural, etc.— va aconseguir convertir-se en una potència econòmica de primer ordre mundial i, sens dubte, en la nació més important d'Àsia Central.

MACARTHUR, EL NOU SHÖGUN

La victòria gairebé exclusiva dels Estats Units en el Pacífic i el seu paper hegemònic en la construcció del nou ordre internacional nascut de la Carta de l'Atlàntic² i de les conferències de Yalta i Postdam, va demostrar la realitat d'una nació americana, primera de les potències del nou bloc occidental. Aquesta realitat va permetre, una vegada firmada la pau amb el Japó en el cuirassat Missouri el 2 de setembre de 1945, que els Estats Units —que havien suportat gairebé tot el pes de la Guerra del Pacífic— ocupessin en solitari el Japó. La cooperació dels antics aliats, en aquesta ocasió, es va reduir a una ficció i es van crear dos cossos per a l'administració del país vençut: el Consell Aliat per al Japó, amb seu a Tokyo i compost pels Estats Units, la URSS, Xina, un representant de Gran Bretanya i els membres de la Commonwealth, amb seu a Washington. La veritat, però, és que tot estava governat pel Cap Suprem de les forces d'ocupació americanes (SCAP): el general MacArthur.

MacArthur va arribar al Japó amb els mateixos criteris amb què va manar les forces aliades durant la guerra i va governar Filipines,³ una barreja entre el poder absolut dels antic *shōgun* i l'esperit pràctic i colonitzador d'un virrei britànic de l'Índia del «Raj». Seguint el model que havien aplicat al llarg de la història altres europeus que havien derrotat pobles asiàtics —els anglesos l'Índia, les potències industrialitzades Xina després de la revolta Boxer—,⁴ va mantenir les estructures de poder nipones en la figura d'Hiro Hito, per utilitzar-la al seu profit. Va iniciar la seva missió desmilitaritzant el país, processant per criminals de guerra molts dels membres de la classe militar i política japonesa per, finalment, dotar d'una nova Constitució democràtica —seguint l'exemple de la d'Estats Units— el Japó, i iniciant una sèrie de reformes econòmiques, administratives i socials basades en l'alteració dels fonaments culturals i industrials del Japó, nascuts al Meiji, per adaptar-lo als esquemes occidentals de l'ocupant.⁵

L'eurocentrisme, al qual podem afegir Estats Units, que es manifesta en aquestes mesures va ser una tònica general en les relacions entre els occidentals i els pobles «no europeus» fins la descolonització. Aquest pensament en relació al Japó no es va alterar en el més profund, malgrat els èxits innegables del Meiji en la modernització del

país i malgrat la victòria que va aconseguir sobre Rússia el 1905. El color i la cultura semblava que encara eren determinants.⁶

El règim de MacArthur era un model d'administració autocràtica. La nova constitució, redactada i imposada pels ocupants, mirava en certa manera cap enrere, ja que els seus autors intentaven discernir i resoldre els factors propis de la història japonesa que l'havien conduït

a la passada guerra. Per impedir que aquestes ànsies imperialistes es tornessin a repetir —oblidant que va ser una actitud normal, al segle passat, entre les potències de l'època— l'emperador va ser reduït a mida humana. Dues-centes mil persones, majoritàriament militars, van ser apartades de la vida pública, alhora que s'adoptaven tres grans mesures reformadores de tipus econòmic i social. En la prime-

Instantània de la delegació japonesa signant la capitulació després de la II Guerra Mundial a bord de l'acuirassat nord-americà Missouri (23 de setembre de 1945).

A dalt, desfilada dels tancs nord-americans a Tokyo després de la rendició nipona. Després, fotografia de les 39 parlamentàries elegides el 1946; Kakuei Tanaka, un dels primers ministres japonesos que impulsaren el miracle econòmic del Japó; i l'emperador Hirohito en una visita oficial a Londres el 1971.

ra es va forçar la dissolució dels *zaibatsu*, els grans trusts que tenien interessos en totes les branques de la vida comercial i industrial japonesa i que havien proporcionat al país —o almenys els ocupants ho creien d'aquesta manera— els recursos per a la guerra i l'expansió territorial. Administrats per oligarquies, la seva existència era incompatible amb la creació d'una economia competitiva, en la qual podrien prosperar les institucions polítiques democràtiques de tipus occidental. Els *zaibatsu*, abans que acabés l'ocupació, van ser desmembrats en diverses empreses. Alhora, i per la mateixa raó, les indústries que havien passat al control del govern el 1930 van ser restituïdes a la iniciativa privada.

En segon lloc es van aprovar diverses lleis, amb l'objecte de destruir el paternalisme industrial i crear un moviment independent de sindicats i un sistema de relacions industrials semblant al que van desenvolupar els països democràtics d'Occident. Aquesta política era representada per la llei sobre sindicats, la llei per la reglamentació de relacions laborals i la llei sobre normes de treball, totes elles aprovades el 1946-1947. Amb la primera llei, els treballadors van obtenir el dret d'organitzar-se i pactar col·lectivament amb els empresaris; la segona va establir el mecanisme de la negociació industrial; i la tercera va intentar introduir els principis establerts en les convencions i en les recomanacions de l'Organització Internacional del Treball. A més, les administracions locals, el sistema escolar, el sistema judicial i els serveis sanitaris, es van reformar sota la direcció nord-americana. Totes aquestes reformes es van portar a terme en col·laboració amb el Govern japonès i van ser acceptades pel poble, que, desil·lusionat de l'expansionisme, estava disposat, aparentment, a agafar com a model les institucions nord-americanes.

Finalment, en tercer lloc, es va tirar endavant un programa de reforma agrària que trencava amb l'antic Japó feudalitzant.⁷ Abans de la guerra, els pagesos tenien molt poca participació en els beneficis del desenvolupament econòmic. El seu lògic ressentiment, especial-

ment després de la depressió de 1923-1931, es va manifestar en moviments revolucionaris de la dreta que, hostils als industrials i als seus protegits dels partits polítics, van donar suport als militars en la presa de poder. La reforma agrària va tallar d'arrel aquesta inestabilitat política. La propietat de les terres va passar dels terratinents als colons mitjançant el pagament d'unes quantitats que la inflació va tornar irrisòries. D'aquesta manera, els colons pobres es van convertir en propietaris rurals. Els agricultors, que cap al final dels anys quaranta constituïen gairebé el meitat de la població laboral, van deixar de ser un focus de descontentament per convertir-se en el baluard de la nova ordenació política d'inspiració americana.⁸ Es va descriure la política nord-americana com de «càstig i reforma». Aquesta fase va acabar quan les relacions amb la URSS van empitjorar. Els Estats Units es van adonar que necessitaven un aliat i una base a l'Extrem Orient, i mentre el govern nacionalista xinès s'esfondrava sota l'escorment dels comunistes, es feia evident que només el nou Japó podia satisfer les exigències estratègiques nord-americanes. El 1947, la política d'ocupació va canviar radicalment. Es va iniciar el suport als polítics favorables, disposats a seguir les directrius nord-americanes, i es va emprendre seriosament la reconstrucció econòmica del país. Es va frenar la inflació amb les mesures introduïdes el 1949 pel Consell de la Missió Econòmica Nord-americana al Japó, i es va proporcionar l'ajut necessari per a la recuperació de la indústria. D'aquesta manera, en esclatar la Guerra de Corea el juny de 1950, el Japó es va convertir en la base principal de les operacions de les Nacions Unides. Els nord-americans van fer comandes importants de material de guerra, i les empreses nord-americanes van iniciar una col·laboració tècnica que va conduir a la fundació de noves indústries. La destitució de MacArthur i el nomenament de Foster Duller per part de Truman, va ser l'empenta final al llançament del Japó, que va passar de ser un país ocupat a un país aliat.⁹ El secretari d'Estat dels Estats Units tenia sos-

pites respecte que el Japó fos neutral. El neutralisme no era res més, per a un militant de la guerra freda com ell, que una infidelitat cap a la democràcia occidental.

La Guerra Freda¹⁰ va suposar el revifament econòmic del Japó, com també ho va ser d'Alemanya. La poderosa maquinària econòmica dels Estats Units es va bolcar en la reconstrucció dins el marc de l'anticomunisme, i molt especialment arran de l'inici de la Guerra de Corea (1951-1953).

La intervenció americana primer a Corea i després al Vietnam en defensa dels interessos occidentals a la zona, fruit de la teoria del «domino» va provocar que el Japó es convertís, en molt poc espai de temps, en l'arsenal de guerra de l'economia alimentada pels dos conflictes, sense que el propi Japó fos bel·ligerant. La combinació de l'autocràcia de MacArthur, que va impedir l'actuació de vagues i sindicats en el procés de producció de béns i diners, amb criteris de planificació centralitzada que regulés les propietats i la distribució de recursos sense intentar controlar les operacions, va portar al fet que en molt pocs anys el Japó adquirís el nivell competitiu i la mentalitat econòmica imperant a Occident,¹¹ ja que, com afirma Calvocoresi, la «guerra calenta» és millor que la guerra freda perquè les coses funcionin.

El 1951 es va firmar a San Francisco el tractat de Pau entre el Japó, els Estats Units i quaranta-vuit dels aliats, excepte Rússia, Txecoslovàquia i Polònia; sense que el Japó, amb l'excepció de l'ocupació temporal de les Ryukyu, Okinawa i Bonin, i la renúncia a la seva expansió imperialista del passat, sofrís res semblant al que es va sotmetre Alemanya fins la caiguda del mur de Berlín.¹² El mateix dia en què es va firmar la pau, els Estats Units i el Japó arribaven a un tractat de seguretat en el qual el govern de Tokyo sol·licitava la permanència de tropes americanes en terra japonesa un cop acabada l'ocupació, la qual cosa va succeir en 1952. Japó s'integrava plenament al bloc occidental. Aquesta realitat quedava constatada, internacionalment, amb l'entrada del Japó a l'ONU el 1956.

La Diada de Sant Jordi al Japó

Amb el 23 d'abril de 1986 ens va arribar una tradició a la qual anomenem «Sant Jordi's Day». A 13.000 llibreries i a 10.000 floristeries de tot el Japó es podia observar nous moviments en la decoració, en els venedors, en la forma de venda i en els clients. A set ciutats japoneses, les més importants, com són Tokyo, Osaka, Nagoya, etc., van tenir lloc les presentacions de Catalunya. Els geganters van ballar en un anell japonès, es van sentir les cançons melodioses de les havaneres. Hi va haver l'oportunitat de beure vins i caves de la terra catalana. Els joves van gaudir de la difusió de la creativitat catalana a través dels dissenyadors de moda, de mobiliari... La intenció era aportar al poble japonès la vida quotidiana catalana.

Al principi de la dècada dels 80, al «País del Sol Naixent» es va començar a parlar de temes com «internacionalització», «activitat regional», «humanitat mitjançant l'oci». ¿Quin paper havia de tenir el Japó, sent un dels països més desenvolupats del món econòmicament? És una qüestió bastant important, avui dia. Amb la sòlida concentració econòmica de Tokyo va començar la identificació de la seva regió més cap al seu passat, actualitat i futur, i actitud i motivació del poble. Una altra qüestió era el dubte que gairebé sempre es plantegen els estrangers: per què vivim els japonesos? Ens van arribar les crítiques, no sé si bones o dolentes, si positives o negatives, que els japonesos som sacrifici del desenvolupament econòmic i que no hem

de treballar tant, sinó que hem de gaudir més de la vida. Sota aquesta circumstància, vam començar a pensar que potser la introducció d'aquest costum —d'un cavaller que va matar un drac— en el nostre país serviria, d'alguna manera, per solucionar aquestes qüestions que realment teníem, i per això vam fundar una Associació Japonesa d'Amistat amb Catalunya, tenint sempre present l'intercanvi cultural i econòmic, però primordialment l'humà.

«Sant Jordi's Day» és la resposta a aquelles qüestions: «internacionalització», «activitat regional», «humanitat mitjançant l'oci». Crear l'oportunitat de relacionar-se amb un país, i el seu poble, que té diferent cultura, tradició, costum, mentalitat. En el nostre cas era el país de Sant Jordi. És cert que també hi va haver crítiques: per què amb Catalunya? No serviria de gran cosa per tenir una relació «internacional». Tanmateix, per a nosaltres era suficient, com a iniciativa privada, començar amb un país amb una cosa que ens interessava, com ara parlar de nacionalitat, que és quelcom incomprensible que existeixi Estat i Nació. ◀

MASATO NISHII

Representant a Barcelona de l'AJAC (Associació Japonesa d'Amistat amb Catalunya).

EL NAIXEMENT DEL JAPÓ COM A GRAN POTÈNCIA ECONÒMICA

A l'abril de 1955, els representants de diverses nacions, antigues colònies d'Europa, es van reunir a Bandung per discutir els seus interessos comuns. No hi va ser present ni una sola nació europea o americana. El punt central de la conferència era saber si un grup tan heterogeni de nacions afro-asiàtiques, d'història i interessos econòmics tan divergents, aconseguirien formar un «bloc neutral». Entre els vint-i-nou participants s'hi trobava el Japó, el qual, fins la dècada anterior, era una de les grans potències imperialistes i expansionistes de l'època contemporània. Aquesta postura era fruit tant de la derrota nipona a mans dels antics aliats —les potències colonitzadores— i de la seva ocupació pels Estats Units, com pel desig de relegar el passat a l'oblit. Aquest somni tercermundista aviat seria escombrat tant per la nova realitat japonesa com pel desenvolupament dels esdeveniments.

El triomf del maoisme a Xina el 1949 i l'extensió del comunisme per tot l'Extrem Orient de forma paral·lela al procés descolonitzador,¹³ va portar els Estats Units a témer per la sort del «món lliure» a la zona. Temor que es va materialitzar amb l'inici de la Guerra de Corea el 1950 —en la qual el règim de Pyongyang va comptar amb material rus i tropes xineses—, com també per la derrota francesa a Dien Bien Phu el 1954. D'aquesta crisi militar va néixer la SEATO, estructura militar, a instàncies de Washington, a la qual s'hi va unir el Japó, malgrat ser una de les bases fonamentals de la presència occidental en aquella part del món.

Després de la guerra, el Japó va donar l'esquena al seu passat militar i va acceptar de bon grat que la renúncia a la guerra fos sancionada per la Constitució. En convertir-se en aliat dels Estats Units va ser instat a assumir major participació en la seva pròpia defensa; tanmateix, l'opinió pública es va continuar mostrant contrària a la creació de forces armades i va reaccionar fredament a les pressions de Washington en aquest sentit. Des d'un punt

de vista econòmic, això va ser un gran encert. Des d'aleshores, el Japó, segur sota l'escut nord-americà, va dedicar tot l'esforç i els recursos econòmics al seu desenvolupament industrial.

Juntament al tractat de pau entre els Estats Units i el Japó, va néixer un conveni de seguretat que confirmava l'existència de les bases i tropes nord-americanes a l'arxipèlag. La generositat dels nord-americans estava clarament destinada a crear un estat d'ànim favorable a l'adhesió del Japó als acords de seguretat aliats a l'Àsia i al Pacífic. Aquesta política va ser tot un èxit. Els nord-americans van intensificar el seu ajut al Japó en la dècada dels cinquanta malgrat el seu gran desenvolupament econòmic i la gran independència que això comportava. El secretari d'Estat nord-americà Robertson i el primer ministre nipó Ikeda van decidir augmentar el potencial militar japonès i reduir d'aquesta manera les càrregues militars americanes. El 1960 es va firmar un altre tractat, en el qual es concedia al Japó una major igualtat que en el de l'any 1951.¹⁴ La desmilitarització relativa, com també la seva renúncia a tota política armamentista i nuclear, ha estat una de les bases del seu èxit, en poder encaminar tots els seus recursos econòmics al desenvolupament, sense preocupacions ni despeses defensives.

Els anys seixanta va ser quan el Japó va assolir notorietat a nivell mundial pel seu ritme de creixement anual del 10 per 100, i també per les manifestacions d'Ichiro Hatoyama —després de la caiguda del gabinet Yoshida, acusat d'excessiu servilisme respecte els Estats Units— de desitjar restablir relacions amb la URSS i Xina, propòsit que va ser desaconsellat per Washington. Aquesta actitud americana, després de la visita de Nixon a Pekin, va suposar una crisi entre aquests dos països; el Japó va témer un canvi sobtat americà que suposés el tancament d'aquest mercat als seus productes, una ira que va augmentar quan es va comprovar que el creixement de 1971 només havia estat del 6 per 100, i van culpar d'aquesta crisi a la mala voluntat nord-americana. L'economia ja-

ponesa, però, en aquest moment estava convertint el país en un gegant econòmic. El Japó ja no era el petit imperi militar del període d'entreguerres, però s'estava configurant clarament com una potència econòmica de primer ordre i, sens dubte, com la nació més rica i poderosa de l'Àsia Oriental.¹⁵ El seu nivell de vida i de consum es va elevar a quotes properes a les d'Occident, les quals va sobrepassar en pocs anys, i es va produir un canvi gradual en la mentalitat de la societat japonesa que virtualment va anar canviant el seu anterior valor principal, la «utilitat», pel de la «felicitat personal», com remarca Munetsuke Mita.¹⁶

El problema fonamental del Japó en la dècada dels seixanta va ser que s'havia convertit en un consumidor voraç dels productes mundials sense tenir cap mitjà segur d'obtenir-los. Segons estimacions de l'època, el Japó necessitaria per al 1981 una dècima part de la producció mundial de petroli. La crisi petrolífera de 1973 va tenir unes conseqüències greus per al Japó, es va devaluar el ien i es va reduir el seu creixement, constant fins aquell moment; encara que dins un marc de crisi general van ser molt relatives. Aquesta crisi, però, una vegada finalitzada, va catapultar el Japó a una carrera de productivitat i benestar que encara no ha superat cap país industrialitzat.

Malgrat l'èxit japonès per superar la seva manca de matèries primeres, Tokyo no ha aconseguit esborrar la imatge de la vella estructura imperialista de l'àrea de coprosperitat asiàtica creada durant la Segona Guerra Mundial, al servei de l'esforç de guerra nipó. Els països asiàtics encara continuen desconfiant avui del Japó políticament i militar, encara que aquest país afirmi una vegada i una altra la seva ferma voluntat de renúncia a l'ús de la força. Aquest fet sumeix aquesta potència asiàtica en un relatiu aïllament internacional que no el converteix en un aliat del tot fiable tant pels seus veïns asiàtics com per Occident.¹⁷

Els governs nipons, al principi de la postguerra, estaven formats principalment per supervivents dels partits anteriors a la contesa: el Sei-

yukai i el Minseito. Els antics membres d'aquests partits van fundar, en iniciar-se l'ocupació, els partits Liberal i Demòcrata, ambdós —com remarca Martínez Carreras—¹⁸ de tipus conservador. L'any 1955 aquests dos partits es van fusionar en l'anomenat Partit Liberal-demòcrata. Eren partidaris de la iniciativa privada i, tot i que sentien poc entusiasme per moltes mesures de reformes imposades des de fora, estaven disposats a cooperar amb els nord-americans, tant en política exterior com en política interior. Existien dos partits més, el Socialista i el Comunista, però gairebé sense pes en la vida parlamentària del país. Excepte en un breu període, el 1948, que van governar els socialistes, el poder sempre ha estat en mans dels liberaldemòcrates. El 1983 va perdre, per primera vegada des del 1948, la majoria absoluta, tot i que Nakasone —a causa de l'escàndol Tanaka— va conservar el poder, va continuar sent el polític més dinàmic de la postguerra i va formar un gabinet de coalició amb el Partit Neoliberal, esquema polític que perdura fins l'actualitat. Aquest ressorgiment del Japó feia revifar els antics temors del passat. L'excessiva dependència de l'exterior va ser una de les dues causes del ressorgiment del debat sobre la magnitud de les Forces d'Autodefensa (Exèrcit del Japó) i les funcions que havia d'exercir, juntament al paper i la força creixent de la URSS en aigües pròximes al Japó. Aquesta actitud no va canviar als anys setanta ni en la dècada dels vuitanta, tot i que el Japó ha anat augmentant progressivament la importància del seu exèrcit i de la seva indústria militar, sense igualar, però, a altres potències. Les despeses de defensa es van mantenir per sota de l'1 per 100 del PNB, que augmentava vertiginosament, i només suposava el 6 o 7 per 100 de les despeses governamentals. Durant la crisi del Golf Pèrsic de 1991, el suport japonès a l'esforç internacional contra Saddam Hussein es va centrar exclusivament en un recolzament econòmic a la guerra, però no militar, fruit de la persistència en aquesta política. L'extraordinària evolució econòmica del Japó l'ha convertit en un dels

països més rics de la terra. Els resultats econòmics l'han situat en el tercer PNB del món, amb una taxa de creixement i de nivell de vida molt alta. Aquesta situació ha forçat, des dels anys setanta, i sobretot en l'últim lustre, que el Japó deixi la seva postura de gegant econòmic i nan polític per prendre el veritable paper que li correspon en la societat internacional. L'era Aki Hito es presenta com la continuació d'un Japó plenament integrat en l'ordre internacional vigent, i en la cultura tecnològica —que lidera en molts camps— pròpia d'Occident, especialment en uns moments en què la desintegració dels règims de democràcies populars obren la necessitat de construir un nou ordre internacional, en el qual el Japó exercirà un paper determinant.◀

(Traducció: Bet Giravent)

NOTES

1. Sobre el final de la guerra vegeu el llibre de William Craig, *La caïda del Japó*, Caralt, Barcelona, 1974.
2. Manuel Medina, *La Organización de las Naciones Unidas*, Tecnos, Madrid, 1974, p. 19.
3. Antonio M. Molina, *Historia de Filipinas*, ICI, Madrid, 1984, p. 515 i ss.
4. Quan els aliats van entrar a Pekin el 1900, malgrat l'actitud de l'Emperadriu Vídua incitant la rebel·lió, van preferir mantenir-la en el tron i tenir interlocutor per negociar un nou tractat desigual que no pas sumir la Xina en una anarquia que potser no podrien controlar. Es van aplicar aquests mateixos criteris per al Japó, i van suposar la pervivència de la monarquia més antiga del món.
5. Aquest període del Japó queda perfectament reflectit en la pel·lícula *La casa del te en la Lluna d'Agost*, de la qual ens diu la *Historia del cine* de F. Medina: «[...] en la era Eisenhower estas películas pudieron reafirmar el mensaje que Estados Unidos había lanzado a sus aliados y con el que se había derrotado a sus enemigos diez años antes. The tea-house of the August moon, 1956, se desarrolla durante la ocupación norteamericana de Japón y los efectos cómicos subyacen en la continua burla de que son objeto los sofisticados soldados estadounidenses, conducidos por Ford, por parte de los primitivos nativos, encabezados por Sakini (Marlon Brando)...», vol. VI, p. 906.

6. D'entre l'abundant bibliografia que trobem sobre aquest període, suggerim especialment el treball d'E.J. Hobsbawm, *La Era del Capitalismo*, en el seu capítol «Los Ganadores».

7. L'eliminació de grans i, sovint, absentsistes terratinents va facilitar la modernització i el reequipament de l'agricultura, va establir una rica àrea rural al costat de les renaixents àrees industrials i mercantils, i va proporcionar al Japó una font de subministraments alimenticis que resultava bàsica per a la seva població creixent.

8. G.G. Allen, «Japón entre dos mundos», dins *Historia Mundial del Siglo XX*, Vergara, Barcelona, 1968, p. 34 i ss.

9. Per al període de MacArthur en el Japó vegeu l'obra del General Charles A. Willoughby i de John Chamberlain, *MacArthur*, AHR, Barcelona, 1955, p. 542.

10. Respecte la Guerra Freda vegeu el llibre recentment editat de J.C. Pereira, *Historia i presente de la guerra fría*, Istmo, Madrid, 1989.

11. Peter Calvocoressi, *Historia política del mundo contemporáneo*, Akal, Madrid, 1987, p. 99 i ss.

12. El Japó va renunciar a Corea, que ocupava des del 1910, a Taiwan i les Pescadores, a les Kuriles septentrionals i a Sajalin en la seva part meridional, com també als seus Comandaments del Pacífic aconseguits durant la Primera Guerra Mundial.

13. Per estudiar les descolonitzacions podeu consultar, d'entre altres publicacions, les obres següents: Henri Grimal, *Historia de las descolonizaciones del siglo XX*, IEPALA, Madrid, 1989; i J.U. Martínez Carreras, *Historia de la descolonización 1919-1986. Las independencias de Asia y Africa*, Istmo, Madrid, 1988.

14. Gordon Greenwood, «Norteamérica mira hacia el Pacífico», dins *Historia Mundial del Siglo XX*, vol. 5, Vergara, Barcelona, 1968, p. 397 i ss.

15. Vegeu el número monogràfic de la revista *Política Exterior*, amb el títol «Europa-Japón: rivalidad i cooperación», núm. 21, estiu del 1991.

16. Munetake Mita, «El cambio de mentalidad en las generaciones jóvenes de Japón», *Política Exterior*, núm. 21, 1991, pp. 85-97.

17. Akiyo Watanabe, «Japón entre el Este y el Oeste: Un análisis sobre la historia japonesa de los últimos doscientos años», *Política Exterior*, núm. 21, 1991, pp. 107-121.

18. J.U. Martínez Carreras, «Japón el tercer grande», dins *Siglo XX. Historia Universal*, Historia 16, vol. 34, Madrid, 1983, p. 99 i ss.

LUIS EUGENIO TOGORES SÁNCHEZ

Professor d'Història Contemporània a la Universitat Complutense de Madrid i investigador del CEJ.